

Arap Dilinde Kıyâs Me'a'l-Fârik

(Qiyâs Ma'a al-Fâriq in Arabic Language)

Abdulkadir KIŞMİR

Dr. Öğr. Üyesi., Recep Tayyip Erdoğan Üni. Assist. Prof., Recep Tayyip Erdoğan University
İlahiyat Fakültesi Faculty of Theology
Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı Department of Arabic Language and Rhetoric
Rize | Türkiye Rize | Türkiye
abdulkadir.kismir@erdogan.edu.tr orcid.org/0000-0001-5297-0138

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi Article Types | Research Article
Geliş Tarihi | 26/Temmuz/2024 Received | 26/July/2024
Kabul Tarihi | 20/Ekim /2024 Accepted | 20/October/2024
Yayın Tarihi | 31/Aralık/2024 Published | 31/December/2024

Atıf | Cite as:

Kişmir, Abdulkadir. "Farklı İki Olay Arasında Yapılmış Kıyas: Kıyâs Me'a'l-Fârik [Qiyâs Between Two Different Events: Qiyâs ma'a al-Fâriq]". *Tokat İlmîyat Dergisi | Tokat Journal of İlmîyat* 12/2 (Aralık | December 2024), 432-449.

[https:// DOI: 10.51450/ ilmiyat.1522848](https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1522848)

İntihal | Plagiarism:

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

| This article has been scanned by iThenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright © Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences. Tokat | Türkiye.

<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

Qiyâs Ma'a al-Fâriq in Arabic Language

Abstract: al-Qiyâs (analogy), which is defined in the uşûl al-naḥw as the attribution of the untransmitted to the transmitted due to the common cause in the language, has been considered an indispensable method by both mutaḥaddim and muta'ahhir scholars of naḥw. However, although al-qiyâs is one of the most essential methods in determining linguistic rules, it has been criticized from various aspects. For the first time, al-Kamâluddîn al-Anbârî dealt with and analyzed the criticisms of al-qiyâs under a separate title in his work *al-İğrâb fi jad al-i'râb*. However, these concepts, which are mainly thought to have been prepared by making use of the uşûl al-fiqh, do not include the expression *qiyâs ma'a al-fâriq*, which means a comparison between two different events and is considered as one of the criticisms of qiyâs in the fiqh literature. This article aims to explain with examples that the concept of *qiyâs ma'a al-fâriq*, which is analyzed chiefly under the title of “*Qavâdihu al-ille*” in fiqh works, also has a counterpart in syntax. This article has been prepared using a literature review and analysis method. The study found that the expression *qiyâs ma'a al-fâriq* was first used by Sabbân among the sources in Arabic grammar. Additionally, by examining the examples addressed under the heading المنع للعة “*Invalidity of the Reason*”, it can be argued that the objection is directed towards the reason and that this has a meaning close to the expression *qiyâs ma'a al-fâriq*. Since there is no independent academic study on the subject both in the Arab world and in our country, this article is considered important in filling the literature gap.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Syntax, al-Qiyâs, Objection, Qiyâs Ma'a al-Fâriq.

Arap Dilinde Kıyâs Me'a'l-Fârik

Öz: Nahiv usûlü ilminde *dilde ortak illet nedeniyle menkûl olmayanı (makîs/fer') menkûl olana (makîsun aleyh/asl) hamletmek* olarak tanımlan kıyas, hem mütekaddim hem de müteahhir nahiv âlimleri tarafından vazgeçilmez bir yöntem olarak ele alınmıştır. Fakat kıyas dilsel kuralların tespitinde en önemli yöntemlerden biri olmasına rağmen farklı yönlerden eleştirilmiştir. Kıyasa yapılan eleştirileri müstakil bir başlık altında ilk defa Kemâluddîn el-Enbârî *el-İğrâb fi cedeli'l-i'râb* adlı eserinde ele almış ve incelemiştir. Bununla birlikte daha çok fıkıh usûlünden istifade edilerek hazırlandığı düşünülen bu kavramlar arasında kıyas işleminde illet birliğinin sağlanmadığını ifade etmek için kullanılan ve fıkıh literatüründe kıyasa yönelik eleştirilerden kabul edilen *kıyâs me'a'l-fârik* ifadesi yer almamaktadır. İşte bu makalenin amacı fıkıh usûlü eserlerinde çoğu kere “*Qavâdihu'l-ille*” başlığı altında incelenen *kıyâs me'a'l-fârik* kavramının nahiv ilminde de karşılığının olduğunu örneklerle izah etmektir. Bu makale literatür taraması ve analiz yönteminden istifade edilerek hazırlanmıştır. Çalışmada *kıyâs me'a'l-fârik* ifadesinin Arap nahvinde ulaşılan kaynaklar içerisinde ilk kez Sabbân tarafından kullanıldığına ulaşılmıştır. Ayrıca Enbârî'nin المنع للعة “*İlletin Geçersiz Olması*” başlığı altında ele aldığı örneklere bakıldığında yapılan itirazın illete yönelik olduğu ve bunun *kıyâs me'a'l-fârik* ifadesine yakın bir anlam içerdiği ileri sürülebilir. Gerek Arap dünyasında gerekse ülkemizde müstakil olarak konuya dair herhangi bir akademik çalışmanın yapılmaması sebebiyle bu makalenin literatürdeki boşluğu doldurması açısından önem arz ettiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Nahiv, Kıyas, İtiraz, Kıyâs Me'a'l-Fârik.

Giriş

Kıyas, insan zihninin işleyişinin en temel formlarından sayılmış¹ ve *dilde ortak illet nedeniyle menkûl olmayanı menkûl olana hamletmek* olarak tanımlanmıştır.² Konuşulan dili öğrenme imkânı sunmanın yanı sıra dil kurallarının belirlenmesinde birincil kaynak kabul edilen semâ deliliyle teker teker bütün dilsel ifadeleri ve onlara ait hükümleri ortaya çıkarmanın zorluğu nedeniyle duyulandan hareketle duyulmayanlara ait genel bir hüküm imkânı veren kıyas, Arap dilbilimcilerin vazgeçilmez yöntemlerinden biri olmuştur. Dilsel faaliyetlerde kendisine fazlasıyla ihtiyaç duyulması hasebiyle nahiv ilminin bütünüyle kıyastan ibaret olduğu bile söylenmiştir.³ Kıyasın Arap nahiv çalışmalarında önem arz etmesinin sebeplerinden biri nahvî hükmün verilmesine sebep olan illetin ortaya çıkarılmasına yönelik çalışmalardır. Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) Araçların zihin dünyasında illetin önemli bir yer işgal ettiğine yönelik sözleri ve nahvî hükümlerdeki illeti arama çabaları dikkate alındığında kıyasın mütekaddim nahiv âlimlerinin gramer çalışmalarında önemli bir rol oynadığı söylenebilir.⁴ Zira dilsel ifadeye ait hüküm, sebr ve taksîm⁵ gibi bazı yöntemlerle elde edilen illete bağlanmaktadır. İşte kıyas sayesinde makûsun aleyhteki hükmün makûse taşınması gerçekleşmektedir. Böylece dilsel bir malzemede var olan hüküm, ortak illet sebebiyle başka bir dilsel materyaldeki hükmün ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Kıyasın bu fonksiyonel yönü nahiv âlimlerinden birçoğunun hükümlerdeki illetlerin tespitine yönelik çalışmalara daha fazla yoğunlaşmalarına da sebep olmuştur. Özellikle şerh tarzındaki eserlerde müellifin genel kuralları belirlemede ulaştığı metodu ortaya çıkarmanın yanı sıra hükmün verilmesine gerekçe olabilecek illetlerin belirlenmesi önem arz etmiştir. Müstakil olarak illet konusunu işleyen eserler dikkate alındığında illetin tespitine yönelik çalışmaların farklı bir boyuta geçtiği söylenebilir.⁶ Hatta kıyasın en önemli rüknü kabul edilen illet, bazı bilginler tarafından müstakil bir nahiv konusu olarak da değerlendirilmektedir.⁷

Kıyas, hem mütekaddim hem de müteahhir nahiv âlimlerinin Arap diline ait kuralların tespitinde en fazla başvurdukları yöntemlerden biri olmasına rağmen farklı yönlerden eleştirilmiştir. Özellikle müteahhir âlimlerden İbn Madâ (ö. 592/1196) kıyası bütünüyle reddederek onun nahiv ilminde kaynak olarak kullanılmaması gerektiğini sert ifadelerle

¹ Ali Durusoy, "Kıyas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/524.

² Kemâlüddîn b. Muhammed Enbârî, *el-İgrâb fî cedeli'l-irâb*, thk. Saîd el-Afgânî (Suriye: Matba'atü'l-Câmi'ati's-Sûriyye, 1957), 45.

³ Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn b. Muhammed Enbârî, *Lüme'u'l-edille*, thk. Saîd el-Afgânî (Suriye: Matba'atü'l-Câmi'ati's-Sûriyye, 1957), 95.

⁴ Halîl b. Ahmed'in konu ile ilgili ifadeleri için bk. Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk Zeccâcî, *el-İzâh fî 'ileli'n-nahv*, thk. Mâzin el-Mübârek (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1986), 65 vd.

⁵ Sebr ve taksîm, illet olabilecek seçenekleri belirlemek ardından da eleyip tek güçlü seçenek bırakma işlemi olarak tarif edilebilir. bk. Tuncay Başoğlu, "Sebr ve Taksim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/255.

⁶ Müstakil olarak nahvî illetlerden bahseden eserler için bk. Zeccâcî, *el-İzâh fî 'ileli'n-nahv*; Ebü'l-Hasen Muhammed b. Abdillâh İbnü'l-Verrâk, *'İleli'n-nahv*, thk. Mahmûd Câsim Muhammed ed-Dervîş (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1999).

⁷ Muhammed Sâlim Sâlih, *Uşûlü'n-nahv dirâse fî fikri'l-Enbârî* (Kahire: Dâru's-Selâm, 2009), 351.

belirtmiştir.⁸ Diğer taraftan nahiv ilminde bir yöntem olarak kullanılmasına karşı çıkılmamakla beraber, uygulanış biçimi ve rükünleri üzerinden kıyasa bazı itirazlar yapılmıştır.⁹ Enbârî (ö. 577/1181) nahiv usûlüne dair kaleme aldığı eserlerinde kıyas konusuna genişçe yer vermiş ve kıyasa yapılan eleştirileri değerlendirmiştir. Özellikle الاستدلال بالقياس “Kıyas ile İstidlâl Yapılan İtirazlar” başlığı altında yedi madde zikrederek kıyasa yapılan eleştirileri sıralamış ve örneklerle izah etmeye çalışmıştır. Enbârî’nin zikri geçen başlık altında ele aldığı kavramları fikhî usûlünden etkilenecek nahiv usûlüne uyarladığı söylenebilir.¹⁰ Zira bu kavramlar kendisinden önce fikhî usûlü eserlerinde kıyasın kusurları olarak ele alınmış ve incelenmiştir. Ancak Enbârî, gerek furû-u fikhî gerekse usûl-u fikhîa yönelik telif edilen kaynaklarda çokça zikredilen ve kıyasa yapılan bir eleştiri biçimi olarak ele alınan kıyâs me‘a’l-fârik ifadesini eserlerinde hiç kullanmamıştır. İşte bu makale nahiv usûlünde de karşılığı bulunan kıyâs me‘a’l-fârik kavramını ele almaktadır. Her ne kadar söz konusu kavram Enbârî tarafından zikredilmemiş olsa da المنع للعة “İlletin Geçersiz Olması” başlığı altında ele aldığı örneklere bakıldığında yapılan itirazın illete yönelik olduğu ve bunun kıyâs me‘a’l-fârik ifadesine yakın bir anlam içerdiği söylenebilir. Zira her iki başlık altında verilen örnekler incelendiğinde makîs ve makîsun aleyhte ortak olduğu söylenen illetin aslında kıyası oluşturacak nitelikte olmadığı görülmektedir. Yaptığımız araştırmaya göre nahiv âlimlerinden ilk olarak Sabbân (ö. 1206/1792) tarafından kullanılan bu terim gerek Arap dünyasında gerekse ülkemizde müstakil olarak ele alınmış ve inceleme konusu yapılmamıştır. Yunus İnanç tarafından *Nahiv İlminde Kıyasa Yöneltilen Bazı İtirazlar* isimli makale her ne kadar konuyla bir benzerlik gösterse de yazar bu çalışmada kıyâs me‘a’l-fârik ifadesine yer vermemiş ve bu anlamda bir itiraz türüne de değinmemiştir.¹¹ Literatür taraması ve analiz yönteminden istifade edilerek hazırlanmaya çalışılan bu makalede amaç daha çok fikhî eserlerinde zikredilen kıyâs me‘a’l-fârik kavramının aslında nahiv ilminde de karşılığının olduğunu örneklerle izah etmektir. Arap Dili ve Belagatı alanında özgün olduğu düşünülen bu çalışmanın literatürdeki boşluğu dolduracağı ve akademik dünyaya katkı sağlayacağı umut edilmektedir.

1. Kıyas ile İstidlâl Yapılan İtirazlar

Kıyâs me‘a’l-fârik kavramının tanımına ve nahivde kullanıldığına dair örneklerin izahına geçilmeden önce nahiv usûlü alanında dikkate değer çalışmaları bulunan Enbârî’nin “Kıyas ile

⁸ Ahmed b. Abdîrahmân İbn Madâ, *er-Red ‘ala’n-nuḥât*, thk. Muhammed İbrâhîm el-Bennâ (Kahire: Dâru’l-İtisâm, 1979), 131 vd.

⁹ bk. Yonis İnanç, “Nahiv İlminde Kıyâsa Yöneltilen Bazı İtirazlar”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/34 (2016), 81 vd.

¹⁰ Enbârî’nin *Lüme‘u’l-edille* isimli eserinin ilk cümlelerinde bu durum ima edilmiştir. bk. Enbârî, *Lüme‘u’l-edille*, 80; Fikhî ve nahvî kıyas arasındaki ilişki için bk. İbrahim Ekici, “İllet ve İlke Kavramları Arasındaki Fark Bağlamında Nahivde İhtilafların Feshedilmesinde Başvurulan İlkeler: Ebu’l-Berekât el-Enbârî Örneği”, *Harran İlahiyat Dergisi* 48 (2022), 118.

¹¹ İnanç, “Nahiv İlminde Kıyâsa Yöneltilen Bazı İtirazlar”, 78 vd.

*İstidlâlde Yapılan İtirazlar*¹² başlığı altında ele aldığı maddelere kısaca temas edilecektir. Zira bu husus konu bütünlüğü açısından önem arz etmektedir.

1.1. فساد الاعتبار (Nahivde Semâya Aykırı Kıyas ile İstidlâlde Bulunma)

Enbârî, *fesâdü'l-i'tibâr* kavramını *semâya aykırı bir kıyas ile herhangi bir nahvî meselede istidlâlde bulunma* şeklinde tarif etmektedir.¹³ O, Arap dilinde munsarif bir kelimenin şiir zarûreti sebebiyle gayri munsarif kullanılıp kullanılmayacağına dair Basralı ve Kûfeli nahivciler arasında tartışma konusu olan meseleyi *fesâdü'l-i'tibâr* kavramı altında ele almıştır. Basralı nahivcilerin munsarif isimlerin şiir zarûreti sebebiyle gayri munsarif kullanılmayacağına dair görüşlerinin kıyasa dayandığını ifade eden Enbârî, Basralı nahiv âlimlerinin munsarif isimleri maksûr isimler gibi değerlendirdiklerini belirtmiştir. Şöyle ki: Maksûr isimlerde bulunan elifin şiir zarûreti gerekçesiyle med harfi şeklinde yazılamayacağına dair düşünce Basralı nahivcilerin genel kanaatlerini oluşturmaktadır. Zira onlara göre asıl olanın değiştirilmesi doğru değildir.¹⁴ Munsarif bir isim, gayri munsarif bir isme göre asıldır ve bu durum Basralı nahivcilere göre kıyasın oluşmasına zemin hazırlamıştır.¹⁵

Enbârî, Kûfeli nahivcilerin ise munsarif bir ismin şiir zarûretinden dolayı gayri munsarif olabileceğini iddia ettiklerini kaydetmekte ve bu konuda birçok beyti şâhid getirdiklerini zikretmektedir. Örneğin Hassân b. Sâbit'in (ö. 60/680 [?])¹⁶

نَصْرُوا نَبِيَّهُمْ وَشَدُّوا أَرْزُهُ
بِحُنَيْنِ يَوْمَ تَوَأَّكَلَ الْأَبْطَالُ

[الكامل/17]

Kahramanların teker teker şehadete erdiği günde, Huneyn'de onlar peygamberlerine yardım edip destek oldular.

Şeklindeki beytinde zikrettiği *حُنَيْنٌ* kelimesi munsarif olmasına rağmen gayri munsarif şeklinde kullanılmıştır. Enbârî, bu ve konuya delil olarak getirilen şâhitleri dikkate alarak Basralı nahivcilerin kıyasını *kıyâs fâsidü'l-itibâr* olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla o, munsarif bir kelimenin şiir zarûreti gerekçesiyle gayri munsarif kullanılabileceğine hükmetmiştir. Çünkü ona

¹² Enbârî, *el-İgrâb*, 54 vd.; Bu konuda ayrıca bk. Mehmet Şirin Çıkar, *Kıyas Bir Nahiv Usûl İlmi Kaynağı*, (Van: Ahenk Yayınları, 2007), 158 vd.

¹³ Enbârî, *el-İgrâb*, 54.

¹⁴ Kemâlüddîn b. Muhammed Enbârî, *el-İnşâf fi mesâilî'l-hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2012), 2/214 vd.

¹⁵ Enbârî, *el-İnşâf*, 2/418.

¹⁶ Hz. Peygamberin şairi olarak bilinmektedir. bk. Hüseyin Elmalı, "Hassân b. Sâbit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/399-402.

¹⁷ Hassân b. Sâbit, *Dîvânü Hassân b. Sâbit* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1994), 196.

göre aynı meselede kıyas ve semânın hükümlerinde farklılık durumunda semânın dikkate alınması ve Kûfeli nahivcilerin birçok delilinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir.¹⁸

1.2. فساد الوضع (İletin Uygun Yerde Kullanılmaması)

Fesâdu'l-vaz' ifadesi Enbârî'ye göre *illeti müktezânın zıddına başlamak* anlamında kullanılmaktadır.¹⁹ Bu terim, itiraz eden kişinin, delil getirenin ulaştığı hükmün tam tersi bir yargıya vardığını göstermektedir. Enbârî bu durumu Kûfeli nahivciler *البياض* ve *السواد* kelimelerinin kıyasen taaccüb cümlesinde kullanılabilceği iddiasını örnek vererek açıklamaktadır. Diğer bütün renklerin bahsi geçen renklerden ortaya çıktığını iddia eden Kûfeli nahivciler, siyah ve beyazı diğer renkler için asıl kabul etmişlerdir. Bu yüzden onlar başka renkler için câiz olmayan durumu bu renkler için geçerli görmüşlerdir. Kûfeli nahivciler zikri geçen renkleri “هَذَا الْقَوْبُ مَا أَبْيَضَهُ” ve “هَذَا الشَّعْرُ” örneklerindeki gibi taaccüb sigasıyla kullanmaktadırlar. Fakat Basralı nahivciler bu durumun tam tersi bir hüküm içermesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Zira onlara göre böyle bir kullanım bütün renkler için uygun değildir. Bu konuda icmâdan bahseden Basralı nahivcilere göre *أفعل* kalıbında *أفعل* gibi birçok renk kullanılmaktadır. Ayrıca bu renkler vücudun diğer uzuvları gibi neredeyse kalıcı durumdadır ve bu hususta da aralarında herhangi bir farklı kullanım bulunmamaktadır. Bu iki illet nedeniyle sadece siyah ve beyazın taaccüb sigasında kullanılıp diğerlerini dışarda tutmanın mantıklı bir açıklaması yoktur. Basralı nahivcilere göre bütün renkler bu konumda eşit olduğundan *fer'*de mümkün olmayan durumun aslında olması uygun değildir. Onlar zikredilen gerekçeler nedeniyle diğer renklerde olduğu gibi siyah ve beyazda da *ما أفعله* kalıbında bir kullanıma gidilmesine cevaz vermemişlerdir.²⁰

Yukarıda ihtilâf edilen meselede görüldüğü üzere Kûfeli nahivcilerin görüşü illetin doğru tespit edilmemesi gerekçesiyle Basralı nahivciler tarafından tenkit edilmiştir.

1.3. القول بالموجب (Muhâlefet Şerhiyle Beraber Karşı Tarafın İlet Olarak Gösterdiği Durumu Onaylamak)

el-Kavlu bi'l-mûceb ifadesi *muhalefet şerhiyle beraber muhatabın görüşünü kabul etmek* demektir. Basralı ve Kûfeli nahivciler arasında hâlin sâhibü'l-hâle takaddümü hususundaki tartışma *el-Kavlu bi'l-mûceb* ifadesine örnek verilmektedir.²¹ Basralı nahivciler âmîlinin mutasarrıf bir fiil olması koşuluyla “رَأَيْتُ جَاءَ زَيْدٌ” ve “رَأَيْتُ جِئْتُ” örneklerinde olduğu gibi -zâhir veya zamir fark etmeksizin- hâlin sâhibü'l-hâle takaddüm edebileceğini iddia etmişlerdir. Çünkü onlar, hâli mef'ûlün bihe kıyas

¹⁸ Enbârî, *el-İnşâf*, 2/419.

¹⁹ Enbârî, *el-İgrâb*, 55; Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *el-İktirâh fi uşûli'n-naḥv ve cedelihi*, thk. Mahmûd b. Yûsuf Feccâl (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2013), 407; Tanım için bk. Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf Cürçânî, *et-Ta'rifât*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000), 168.

²⁰ Enbârî, *el-İgrâb*, 55 vd.; Enbârî, *el-İnşâf*, 1/122 vd.; Konu hakkında bk. Amr b. Osmân b. Kanber Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988), 4/97; Ebû Sâid el-Hasen b. Abdillâh Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, thk. Ahmed Hasen Mehralî, Alî Seyyid Alî (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2012), 4/471 vd.

²¹ Enbârî, *el-İgrâb*, 56 vd.; Süyûtî, *el-İktirâh*, 398 vd.

ederek, mef'ûlün bihin âmiline takaddümü hükmünü hâle taşımışlardır. Fakat Kûfeli nahivciler bu konuda onlardan farklı düşünmüşlerdir. Örneğin onlara göre “رَكِبًا جَاءَ زَيْدًا” cümlesi Arapçaya uygun değildir. Çünkü cümlede رَكِبًا kelimesinde bulunan ve زَيْدًا'ya dönen هو zamiri zâhir isme takaddüm etmiştir. Kûfeli nahivcilere göre bu durum genel kurala aykırıdır. Bu sebeple onlar sâhibu'l-hâlin zâhir bir isim olması durumunda hâlin ondan önce kullanılmayacağına hükmetmişlerdir.²²

Tartışmada görüldüğü üzere Kûfeli nahivciler hâlin mef'ûle kıyasını kabul etmekle beraber serh düşmüşler, sâhibu'l-hâlin zâhir olması durumunda ise buna cevâz vermemişlerdir.²³

1.4. المطالبة بتصحيح العلة (İletin Doğruluğunu Aramak)

Enbârî'ye göre te'sir ve asılların şehâdeti ile illetin sıhhati tespit edilebilir veya illete itiraz edilebilir. Te'sir, illetin hükme etkisini ifade eder. İlet varsa hüküm var, yoksa hüküm yok demektir. Enbârî bu duruma izâfetten kesilen قبل kelimesinin mebnî oluşunu örnek olarak sunmaktadır. Zira söz konusu kelime izâfet halinde mu'reb izâfet olmadığında ise mebnî kabul edilmiştir. Görüldüğü üzere illetin varlığı ve yokluğu hükmü değiştirmiştir. Enbârî asılların şehâdetini ise متى وأين, كيف gibi isimleri örnek vererek açıklamaktadır. Harflere benzeyen bütün isimlerin mebnî olduğunu zikreden Enbârî, söz konusu isimlerin de mebnî kabul edilmesini asılların şehâdetiyle açıklamaktadır. Çünkü ona göre her mebnî isim incelendiğinde anlamsal yönden harflere benzerliği ortaya çıkacaktır.²⁴

1.5. النقص (Çelişki)

İletinin varlığına rağmen hükmün olmaması anlamını taşıyan nakz kavramını Enbârî, نظام ve طعام kelimeleri üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Ona göre bazı nahivciler söz konusu kelimeleri ma'rife, müennes ve başka bir kelimedenden türetilmiş (adl) olmaları sebebiyle mebnî kabul etmişlerdir. Fakat تَدْرِيبًا kelimesi bu üç illetten daha fazlasını içermesine rağmen mebnî sayılmamıştır. Enbârî'nin açıkladığı bu durum nakz olarak görülmüş ve söz konusu illetlerin mebnîlik hükmü için uygun olmadığı iddiasında bulunulmuştur.²⁵

1.6. المعارضة (İhtilâf/Çatışma)

Çelişen iki illetin varlığını ifade eden mu'âradâ kavramına Enbârî, tenâzu konusunda aynı ma'mûle iki fiilin âmil olması meselesini örnek vermektedir. Kûfeli nahivciler böyle bir durumda birinci fiilin âmil olmasının daha doğru olduğunu iddia etmişlerdir. Çünkü onlara göre birinci fiil ilk önce kullanıldığı için âmil olmaya daha layıktır. Basralı nahivciler ise ikinci fiilin âmil olmasının daha uygun olacağını beyan etmişlerdir. Zira onlara göre ma'mûlüne birinci fiilden daha yakın

²² Enbârî, *el-İnşâf*, 1/203.

²³ Enbârî, *el-İnşâf*, 1/203 vd.

²⁴ Enbârî, *el-İgrâb*, 59.

²⁵ Enbârî, *el-İgrâb*, 61.

olması ve anlam olarak da âmil olmada herhangi bir eksikliğin olmaması sebebiyle ikinci fiilin amel etmesi daha isabetlidir.²⁶

1.7. المنع للعلّة (İlletin Geçersiz Olması)

Enbârî'nin *el-men'û li'l-elle* şeklinde ifade ettiği kavram illetin geçersiz olduğunu göstermek için kullanılmaktadır. Enbârî'ye göre illetin geçersizliği asılda ya da fer' de olabilir. O, asıldaki itiraza muzârî fiilin âmilinin tespitinde yaşanan ihtilâfî örnek göstermektedir. Basralı nahivciler ismin yerinde kaim olması sebebiyle muzârî fiilin merfû' olduğunu iddia etmiş ve bu sonuca kıyasen varmışlardır. Şöyle ki: Basralı nahivcilere göre muzârî fiil manevî âmilinin olması yönünden mübtedâya benzemektedir. Mübtedâ, ibtidâ yani manevî bir âmil tarafından merfû' kılınmıştır. Onlar ismin yerine kaim olması hasebiyle muzârî fiil için de bu durumun geçerli olduğunu iddia etmişlerdir. Fakat Kûfeli nahivciler makîsun aleyhteki illeti geçerli bir illet olarak kabul etmediklerinden bu kıyası doğru bulmamışlardır. Çünkü onlara göre ibtidâ, mübtedâ'n âmili değildir. Dolayısıyla Basralı nahivciler tarafından makîsun aleyhte illet olarak kabul edilen vasıf Kûfeli nahivciler tarafından reddedilmiştir.²⁷

Enbârî, fer' de yapılan itiraza ise *ترك, نزال, حرّك* gibi isim fiillerin niçin mebnî olarak kabul edildiği hususunda yaşanan tartışmaları örnek vermektedir. Basralı nahivcilere göre söz konusu isim fiiller, emir fiil yerinde kullanılmaları sebebiyle mebnîdir. Fakat Enbârî'nin Kûfeli nahivcilere nispet ettiği görüşe göre ise isim fiiler emir lââmı manası içermesi sebebiyle mebnîdir.²⁸

Yukarıda misal verilen durumlara bakıldığında Kûfeli nahivciler Basralı nahivcilerin illet olarak belirledikleri özelliği gerçek bir illet kabul etmeyerek yapılan kıyasın geçersizliğine hükmetmişlerdir. Bu durum aşağıda ele alınacak *kıyâs me'a'l-fârik* ifadesiyle benzerlikler göstermektedir.

2. قياس مع الفارق (Kıyas İşleminde İlet Birliğinin Sağlanamaması Hali)

Kıyâs me'a'l-fârik, mâkîsun aleyhteki (asıl) hükmün illetinin makîsteki (fer') illetten farklı oluşunu ifade eden bir kavramdır.²⁹ İki dilsel malzeme arasında uygulanacak kıyasın geçerli kabul edilmesi için fer' e verilen hükmün illetinin, asla verilen hükmün illetiyle eşit olması gerekmektedir. Çünkü dilsel bir ifadede bulunan hükmü başka bir dilsel materyale verebilmek için ikisi arasında ortak bir illetin bulunması zorunludur. Aksi takdirde yapılan işlem kıyas olarak adlandırılmaz. Gerek islâm hukukunda gerekse nahiv ilminde illet birliği sağlamadığından iki farklı şey arasında yapılan

²⁶ Enbârî, *el-İgrâb*, 62.

²⁷ Enbârî, *el-İgrâb*, 58; Farklı görüşler için bk. Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 3/10; Muhammed b. Yezîd Müberred, *el-Muktedâb*, thk. Muhammed Abdülhâlik Uzayme (Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2013), 2/5; Enbârî, *el-İnşâf*, 2/448.

²⁸ Enbârî, *el-İgrâb*, 58; Enbârî, *el-İnşâf*, 2/435; Süyûtî, *el-İktirâh*, 409 vd.

²⁹ Abdülkerîm b. Alî b. Muhammed Nemle, *el-Mühezzeb fi 'ilmi uşûli'l-fîkhi'l-mukâren* (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1999), 5/2005.

bu kıyasa *kıyâs me‘a’l-fârik* denir ve her iki disiplinde de doğru bir kıyas işlemi olarak kabul edilmez.³⁰

Fıkıh usûlünde *الْفَرْقُ بَيْنَ الْأَصْلِ وَالْفَرْعِ* şeklinde de kıyasa yöneltilen itirazlar içerisinde³¹ ele alınan *kıyâs me‘a’l-fârik* ifadesi nahiv usûlü eserlerinde bu isimle yer bulmamıştır. Fakat bu durum *kıyâs me‘a’l-fârik* ifadesinin nahivde karşılığı bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Zira aşağıda konuya dair verilen örneklere bakıldığında hem bu ifadenin kullanıldığı hem de nahiv âlimlerinin yapmış olduğu kıyas eleştirilerinde bu anlamın kastedildiği müşahede edilecektir. Dolayısıyla nahiv usûlü eserlerinde bizatihi zikri geçen isimle kullanılmamış olsa da nahiv kitaplarında bu terimin kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Sabbân eserinde İbn Mâlik (ö. 672/1274) tarafından yapılan bir kıyasa bizatihi *kıyâs me‘a’l-fârik* ifadesini kullanarak itirazda bulunmuştur. Şöyle ki: Sabbân harf-i cerler konusunda bazı nahiv âlimlerinin hâ-i tenbîh ve hemze-i istifhâm’ın bazı harf-i cerlerden ivaz olarak kendisinden sonra gelen lafza-i celâlde âmil oldukları hususunda görüş beyan ettiklerini aktarmaktadır. Kendisi de , harfinin ,’dan, , harfinin ise ,’dan ivaz olarak harf-i cer olduklarını, bu durumun kabul edilebilir olduğunu belirtmektedir. Sabbân, isim vermeden bu konu hakkında görüşlerinden dolayı yukarıda da ifade edildiği gibi İbn Mâlik’i eleştirmiştir.³² Çünkü İbn Mâlik, Sabbân’ın ele aldığı meseleyi Ahfeş’in (ö. 215/830 [?]) ve bir grup nahivcinin görüşü olarak sunmakta ve yanlış olduğunu belirtmektedir. Ona göre Ahfeş, ها الله örneğinde ه’nin hafzedilmiş bir harf-i cerin yerine kullanıldığını iddia etmektedir. İbn Mâlik, Ahfeş’in ,’ın ,’dan, ,’nın ise ,’dan ivaz kullanımına benzeterek bu görüşe vardığını zikretmektedir. Kendisi , ve ,’den sonra gelen kelimenin mecrûr oluşunda ve bu harflerin cer harfi olduğu hususunda herhangi bir ihtilafın bulunmadığını, dolayısıyla hâ-i tenbîh ve hemze-i istifhâmın da aynı şekilde ivaz olmadan cer harfi olabileceğini iddia etmektedir. Ayrıca İbn Mâlik’e göre ivaz olan harf-i cerden ivaz başka bir harf-i cerin olmayacağı açıktır. Bu yüzden ona göre Ahfeş görüşü yanlıştır. İbn Mâlik cerin gizli bir harf-i cer tarafından yapıldığını söyleyerek en isabetli görüşün bu olduğunu kaydetmektedir. Çünkü o bu durumu fâ-i sebebiyyenin yanısıra vâv-ı ma‘iyyeden sonra gelen nasb durumuna kıyas etmiştir. Ona göre muzâri fiilin söz konusu harflerden sonra gelen gizli bir ,’ tarafından nasb edilmesi yukarıdaki duruma hamledilebilir. Böylece İbn Mâlik’e göre muzâri fiilin gizli bir ,’ ile nasbı, hâ-i tenbîh ve hemze-i istifhâm için makisûn aleyh olmalı ve kıyasen bunlar için de gizli bir âmil olduğu söylenmelidir.³³ Fakat Sabbân, İbn Mâlik’in yaptığı kıyasın *kıyâs me‘a’l-fârik* olduğunu ifade ederek yapılan kıyasın geçersizliğine hükmetmiştir. Zira İbn Mâlik’in benzetme yönü olarak zikrettiği fâ-i sebebiyye ve vâvı ma‘iyyenin ,’ harfinden ivaz olmadıklarını, bu sebeple yapılan kıyasın sahih olmadığını iddia etmiştir. Sabbân’a göre muzâri fiil söz konusu harflerden sonra gizli bir ,’ tarafından nasb edilmektedir. Fakat ona göre hâ-i tenbîh ve hemze-i istifhâm ivaz olarak

³⁰ Zekiyüddîn Şabân, *Uşûl’l-fıkhî’l-İslâmî* (İstanbul: el-Mektebetü’l-Hanîfiyye, ts.), 133.

³¹ Ahmed b. Abdurrahmân İbnü’l-İrâkî, *el-Ğaysü’l-hâmî Şerhu Cem’i’l-cevâmi’*, thk. Muhammed Tâmir Hicâzî (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2004), 615.

³² Ebü’l-İrfân Muhammed b. Alî Sabbân, *Hâşiyetu’s-Şabbân ‘alâ şerhi’l-Üşmûni ‘alâ Elfiyye İbn Mâlik* (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1997), 2/306.

³³ Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh et-Tâi el-Endelüsî İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, thk. Abdurrahmân es-Seyyid, Muhammed Bedevî (Kahire: Dâru Hecer, 1990), 3/200.

kullanıldığından bu harflerden sonra gizli bir harf-i cer aranmamalıdır. Bu durum dikkate alındığında Sabbân'a göre bu meselede kıyas yapılacak ortak bir illet bulunmamaktadır.³⁴

Yukarıda da ifade edildiği üzere Sabbân, İbn Mâlik'in makîsun aleyh ve makîs olarak ele alıp aralarında benzerlik olarak kabul ettiği şeyin iki yapı arasında illet olarak kabul edilmemesi gerektiğini iddia etmekte ve bu durumu kıyâs me‘a'l-fârik olarak değerlendirmektedir.

Kıyâs me‘a'l-fârik ifadesinin anlamsal olarak nahivde kullanıldığına delil olarak aşağıdaki örnekler verilebilir.

2.1. Bir Cümlede Hâlin Birden fazla Kullanımı

Nahiv âlimlerinin çoğunluğu müfred sâhibü'l-hâlin atıfsız bir şekilde birden fazla hâl alabileceğine dair çok sayıda delil ileri sürmüşlerdir.³⁵ Buna mukabil İbn Usfûr (ö. 669/1270) ve bazı nahiv âlimleri ise müfred sâhibü'l- hâlin atıfsız bir şekilde birden fazla hâl almasını doğru bulmamışlardır.³⁶ İbn Usfûr'un hâli zarfa kıyas etmesi sebebiyle böyle bir hükme vardığı söylenmiştir.³⁷ Zira İbn Usfûr'a göre hâlin birden fazla olması durumunda جَاءَ زَيْدٌ ضَاحِكًا مُسْرِعًا ifadesinde görüldüğü gibi atıfsız bir şekilde kullanılamaz. Çünkü makîsun aleyhi olan zarfın قُمْتُ يَوْمَ الْخَمِيسِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ cümlesinde görülen şekliyle kullanımı hatalı kabul edilmiştir.³⁸ Muhtemelen İbn Usfûr hâlin zarfi/zarfıyet anlamı içermesi sebebiyle onunla zarflar arasında kıyas yapma ihtiyacı hissetmiştir.³⁹

İbn Usfûr'un hatalı bir kıyas işlemi yaptığı iddia edilmiştir. Zira makîsun aleyhteki hükmü makîse taşıyabilecek, başka bir ifadeyle aralarında kıyasın yapılmasını gerektirecek ortak bir illetin olmadığı vurgulanmıştır. Özellikle İbn Mâlik ve Şâtıbî'nin (ö. 790/1388) eleştirilerine bakıldığında yapılan kıyas işleminde hükmün üzerinde binâ edildiği illetin her iki yapıda ortak olmadığı, dolayısıyla aslında kıyası gerektirecek bir benzerliğin bulunmadığı söylenmiştir. Şöyle ki: İbn Usfûr'un işaret ettiği birden fazla zarfın atıfsız gelemeyeceğine dair görüş ile hâlin birden fazla olamayacağına dair söylemi anlamsal olarak hatalı bulunmuştur. Örneğin قُمْتُ يَوْمَ الْخَمِيسِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ cümlesi anlamsal açıdan muhal olmakla beraber جَاءَ زَيْدٌ ضَاحِكًا مُسْرِعًا ifadesinde mana açısından problem

³⁴ Sabbân, *Hâşiyetu's-Şabbân*, 2/306; Daha detaylı bilgi için bk. Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Endelüsî Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve't-tekmîl fi Şerhi kitâbi't-Teshîl*, thk. Hasen Hindâvî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1997), 11/343 vd.

³⁵ Ebü'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *el-Muhteseb fi tebyîni vucûhi şevâzî'l-kırâ'ât ve'l-îzâh*, thk. Alî en-Necdî Nâsîf (Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1999), 2/307; Bedruddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'n-Nâzım, *Şerhu İbni'n-Nâzım 'alâ Elfiyye İbn Mâlik*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 242; Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf İbn Hişâm, *Evâdu'l-mesâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2011), 2/298; İbrâhîm İbrâhîm Berekât, *en-Nahvu'l-'Arabî* (Mısır: Dâru'n-Neşr li'l-Câmi'ât, 2007), 3/79 vd.; Bu konuda hadisler de delil olarak sunulmuştur. bk. İbrâhîm Muhammed Süleymân, *eş-Şifâtü'l-lügaviyye fi ehâdisi Şahîhi Müslim şîjaten ve vazîfeten ve rutbeten* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2020), 205.

³⁶ Ebü'l-Hasen Alî b. Mü'min İbn Usfûr el-İşbîlî, *el-Muqarrib ve me'ahü Müşülü'l-muqarrib*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Alî Muhammed Muavvad (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/155, 222.

³⁷ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/349.

³⁸ bk. İbn Usfûr el-İşbîlî, *el-Muqarrib*, 1/152, 219.

³⁹ Fâkihî (ö. 972/1564) teaddüdü'l-hâli kabul etmeyenlerin yukarıda örnekte zikredilen مسرعا kelimesinin ضاحكا kelimesinde yer alan zamirden hâl olarak değerlendirilmesinin gerektiğini zikretmektedir. bk. Abdullâh b. Ahmed Fâkihî, *Şerhu Kitâbi'l-Ĥudûd fi'n-nahv*, thk. Ramazân Ahmed ed-Demîrî (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1993), 232.

görülmemiştir. Çünkü bir kimsenin aynı anda gülebilir ve koşabilir olması mümkündür. Dolayısıyla İbn Uşfûr'un makîsun aleyh olarak ele aldığı zarfa, جَاءَ رَبِّيَ رَجُلًا gibi içerisinde birden fazla hâlin atıfsız gelemeyeceğine dair uygun cümleler her ne kadar benzerlik gösterse de -ki aynı anda hem binek üzerinde hem de yürüyerek gelinmez- genel bir hüküm çıkarmak için geçerli bir illet olarak kabul edilmemektedir. Çünkü illetin aynı durumda her yerde geçerli bir yapıda olması gerektiği belirtilmiştir. Bu sebeple zarflarda yerleşik olan hükmün kıyas yoluyla hâlde uygulanamayacağı dile getirilmiştir.⁴⁰

İbn Uşfûr'un hâli zarflara benzeterek ulaştığı hüküm görüldüğü üzere bazı nahiv âlimleri tarafından tenkit edilmiştir. Bu hususta eleştirilerini belirten dil bilginleri her ne kadar kıyâs *me'a'l-fârik* ifadesini kullanmamış olsalar da her iki yapı arasında gerçekte ortak bir illetin olmadığını dillendirmişlerdir. Bu tarz bir eleştiri aslında kıyâs *me'a'l-fârik* ifadesinin karşılığıdır. Zira nahiv âlimleri gerçekte hâlin haber veya sifata kıyas edilerek birden fazla cümlede yer bulacağına hükmetmişlerdir. Çünkü hâlin sahibi'l-hâlden haber vermesi aralarında kıyası gerektiren ortak ve geçerli bir illet kabul edilmiştir. Bu durumda illetin her iki kullanım için müsâvi bir illet olduğu belirtilmiştir.⁴¹

2.2. Takrîb (İsm-i İşâretin Ameli)

Kûfeli bazı nahivciler ma'rife kelime grubu içerisinde yer alan ism-i işâretleri farklı bir kullanım içerisinde değerlendirmişlerdir. Onlar kullanıldığı cümle içerisinde ism-i işâretlerin bir işin yakın bir zamanda olacağına dair bir anlam kattığı durumlarda ve belirli şartlarda كان ve benzerleri gibi isimlerini ref' haberlerini nasb ettiklerini iddia etmişlerdir. Ayrıca bu anlamda kullanılan işâret isimlerine takrîb ismini vermişlerdir. Onlara göre şartlara haiz olan ism-i işâretin, işâret anlamında kullanılmasına gerek olmadığından kendisinden sonra gelen isim ve haberde etkili olmuşlardır.⁴² Örneğin Kûfeli bazı nahivciler هَذَا عَبْدُ اللَّهِ مُنْطَلِقًا cümlesinde هَذَا ism-i işâretinin nâkıs fiiller gibi amel ettiğini belirtmişlerdir. Bu durumda عَبْدُ اللَّهِ kelimesi هَذَا'nın ismi, مُنْطَلِقًا kelimesi ise haberidir.⁴³ وَكَيْفَ أَخَافُ الْبَيْتَ وَهَذِهِ الشَّمْسُ طَالِعَةٌ! ve كَيْفَ أَخَافُ الظُّلْمَ وَهَذَا الْخَلِيفَةُ قَادِمًا! cümlelerindeki ism-i işâretler incelendiğinde Kûfeli bazı nahivcilere göre gelme ve doğma fiillerinin yakın bir süreçte meydana geleceklere anlamında kullanıldıkları müşahede edilecektir. Dolayısıyla cümleye işâret anlamından farklı bir anlam yüklemişlerdir ki bu durum ihbar anlamında kabul edilmiştir. Buradan hareketle zikri geçen nahivciler bu hususu كان ve benzerlerine benzetmişler ve kıyas

⁴⁰ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ Şâtîbî, *el-Mekâsîdu's-şâfiye fi şerhi hulâsati'l-kâfiye*, thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymin vd. (Mekke: Ma'hedü'l-Bühûsi'l-İlmiyye, 2007), 3/482. Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bk. Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 9/131; Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed Nâzirü'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâ'id bi şerhi Teshîli'l-fevâid*, thk. Alî Muhammed Fâhir (Kahire: Dâru's-Selâm, 2007), 5/2313 vd.; Şemsuddîn Muhammed Fârîzî, *Şerhu'l-İmâmi'l-Fârîzî 'alâ Elfiyye İbn Mâlik* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2018), 2/315 v.d.; Sabbân, *Hâşiyetu's-Şabbân*, 2/273.

⁴¹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/348.

⁴² Daha geniş bilgi için bk. İbrâhîm b. Süleymân Buaymî, "el-Manşûb 'ala't-takrîb", *Mecelletü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye* 107 (1998), 501 vd.; Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 9/100; Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1968), 166, 226.

⁴³ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi*, 2/405 vd, 3/311; Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Endelûsî Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-ğarab min lisâni'l-'Arab*, thk. Recep Osmân Muhammed (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1998), 3/1148; Basralı nahiv âlimleri مَطْلَقًا kelimesinin ya هَذَا'dan ya da هَذِهِ'den hâl olduğunu beyan etmişlerdir. bk. Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-ğarab*, 3/1585.

sonucu ism-i işâretlerin de tıpkı nâkis fiiler gibi amel ettiğini kaydetmişlerdir. Çünkü her iki yapının da anlamsal olarak benzerlikler barındırdığını iddia etmişlerdir. Şöyle ki: Kûfeli nahivcilere göre yukarıda verilen cümlelerdeki ism-i işâretler kaldırıldığında anlamsal olarak çok büyük bir fark olmayacaktır. Zira Kûfeli nahivciler *طَالَعْتُ السَّمْسُ طَالَعْتُ* ile *الْحَيَاتَةُ قَادِمٌ* cümlelerinde ism-i işâretin kaldırılması ile *كَانَ زَيْدٌ قَائِمًا* cümlesindeki *كَانَ*'nin kaldırılmasını anlamsal olarak birbirine benzetmişlerdir. Fakat eserinde bu konuyu ele alan Ebû Hayyân'a göre (ö. 745/1344) haberin i'râbının bu şeklide açıklanması doğru değildir. Ona göre ism-i işâretten sonra gelen kelime haber, mansûb kelime ise hâl olarak kabul edilmelidir. Çünkü ism-i işâretin *كَانَ* gibi değerlendirilmesi durumunda kendisinin i'râbdan mahalli olmayacaktır. Arapçada i'râbdan mahalli olmayan bir isim olmadığına göre yapılan kıyas Ebû Hayyân'a göre geçerli değildir.⁴⁴ Dolayısıyla Ebû Hayyân'a göre aralarında kıyasa gidilecek benzerliğin kıyası oluşturacak güçte olmadığı ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar Ebû Hayyân burada *kıyâs me‘a’l-fârik* ifadesini kullanmamış olsa da itiraz kıyas işleminde yapılan benzerliğe, başka bir ifadeyle illete gerçekleştiğinden ve aslında olan illet fer‘de bulunmadığından kanaatimizce bu durum *kıyâs me‘a’l-fârik* olarak değerlendirilmelidir.⁴⁵ Ayrıca ism-i işâretlerin nâkis fiillere kıyası farklı bir açıdan incelendiğinde bu durumun *kıyâs me‘a’l-fârik* olduğu ortaya çıkacaktır.

Kûfeli nahivcilerin konu hakkındaki görüşlerini inceleyen Buaymî, ism-i işâretin öncesinde gelen bir âmilin onu amelden düşürmediğine dair bir sonuca ulaştığını belirtmektedir. O, bu durumu Kûfeli nahivcilerin kıyasının bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Zira nâkis fiilerin önüne gelen âmillerin nâkis fiillerin ameline etki etmediklerini zikretmiştir. Örneğin *لَمْ يَكُنْ زَيْدٌ حَاضِرًا* cümlesinde *لَمْ*'in gelmesi nâkis fiilin amelinin etkilememiştir. Fakat yapılan kıyasın *kıyâs me‘a’l-fârik* olduğunu zikretmiştir. Çünkü ism-i işâretin önüne gelen *وَ* ve benzerleri gibi âmillerin amel etmesi durumunda işâret ismiyle amel noktasında bir problemin ortaya çıkacağını belirtmiştir. *وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي* “İşte bu, benim dosdoğru yolum.”⁴⁶ âyetinde takrîb söz konusu olduğunda amel bakımından gerek ism-i işâret gerekse *وَ*'nin amelinde karışıklık olacağından Buaymî, fiillerin âmillerinin isimlerin âmillerine kıyas edilmesinin doğru olmadığını beyan ederek aralarında tezat bulunduğunu ve bu kıyasın *kıyâs me‘a’l-fârik* olarak değerlendirilmesi gerektiğini iddia etmektedir.⁴⁷

2.3. لَكِنَّ'nin Tahfifi

Nahiv âlimleri hurûfun müşebbeh bi'l-fi'l başlığı altında inceledikleri ve kendilerinden sonra gelen isim cümlesine etki eden harflerden bazılarının tahfife uğradıklarını belirtmişler, bu

⁴⁴ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 4/167, 9/99.

⁴⁵ Detaylı Bilgi İçin Bk. Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *Hem‘u’l-hevâmi‘ fi Şerhi Cem‘i’l-cevâmi*, Thk. Ahmed Şemsuddîn (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1998), 1/352, 415 vd.

⁴⁶ *Kur‘ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-En‘âm 6/153.

⁴⁷ Buaymî, “el-Manşûb ‘ala’t-takrîb”, 510 vd.; Takrîb konusuyla ilgili tartışmalar için bk. Muhammed Fâzıl Sâlih Sâmerri, *el-Hüceccü’n-nahviyye hattâ nihâyeti’l-karni’s-sâlisi’l-hicri* (‘Ammân: Dâru ‘Ammâr, 2009), 83 vd.

durumda bulunan harflerin amelinin devam edip etmediğine yönelik görüşler paylaşmışlardır.⁴⁸ كَرَّ kelimesi üzerindeki ihtilâf bunlardandır. Dilbilimcilerin çoğunluğuna göre كَرَّ harfi tahfife uğrayınca amelden düşmesi vâciptir. Onlar bu konuda كَرَّ الرَّاسِيحُونَ فِي الْعِلْمِ “Fakat onlardan ilimde derinleşmiş olanlar...”⁴⁹ âyetindeki gibi dilsel deliller sunarak görüşlerini tahkim etmişlerdir. Onlara göre كَرَّ tahfife uğrayınca fiile olan benzerliği kaybolduğundan fiil cümlesinin başına da gelebilmektedir. Çünkü bu durumda isimlere özgü kullanımı ortadan kalkmış ve atıf harfi kabul edilmiştir. Ayrıca tahfif edildiğinde amel ettiğine dair herhangi bir sahih rivayetin bulunmadığına dikkat çekilmiştir.⁵⁰ Fakat Yûnus b. Habîb (ö. 182/798) ve Ahfeş’in bu konuda farklı düşündüğü zikredilmiştir. Zikri geçen âlimlere göre tahfife uğrayan كَرَّ, كَرَّ, كَرَّ ve كَرَّ harflerine kıyas edilmek suretiyle amel edebilmektedir.⁵¹

Bu durum kıyâs me‘al-fârik olarak değerlendirilebilir.⁵² Her ne kadar كَرَّ ile ilgili muhaffef olmasına rağmen amel eden harflere benzetilerek bir hükme varılmak istense de makûsun aleyh ile makîs arasında kıyasın oluşmasına engel başka bir durum söz konusudur. Şöyle ki: كَرَّ ve benzerleri fiile kıyas edilerek âmil olmuşlardır. Tahfife uğradıklarında benzerlik kaybolduğundan kıyasın ortadan kalkması ve âmil olmamaları gerekmektedir. Fakat كَرَّ dışındaki harflerin muhaffef durumda amel ettiklerine yönelik naklî deliller mevcuttur. Dolayısıyla onlar kıyasa aykırı olarak amel etmiş olmaktadır. Bu nedenle كَرَّ ile diğer muhaffef harfler arasında ortak bir illet kabul edilebilecek bir benzerlik bulunmamaktadır. Ayrıca كَرَّnin tahfifi durumunda amel ettiğine dair sahih bir rivayetin olmadığı söylenmiştir. Bütün bunlar söz konusu harfin tahfifinde amel etmediğine delil sayılmıştır.

2.4. كَرَّ Kelimesinin Mebnîlik Sebebi

İsimler Arapçada mu‘reb ve mebnî olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. İsimlerde i‘râb asılı kabul edilmekle beraber bazı isimlerin harflere benzerliği sebebiyle mebnî oldukları genel kabul görmüştür.⁵³ Mebnî olan isimlerin neden mebnî olduğuna yönelik açıklamalar incelendiğinde birbirinden farklı görüşlerin ortaya çıktığı müşahede edilecektir. Üzerinde farklı açıklamalar yapılan ve kıyas sonucu mebnî kabul edilen isimlerden birisi de كَرَّ kelimesidir.⁵⁴ Müberred (ö. 286/900) söz konusu kelimenin كَرَّ harf-i cerine benzerliği üzerinden kıyas yapmıştır. O, كَرَّ

⁴⁸ Konu ile ilgili daha detaylı bilgi için bk. Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Muhammed el-Esedî İbn Ya‘îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, thk. İmîl Bedî Yâkub (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 4/545; Nûruddîn Alî b. Muhammed Üşmûnî, *Menhecû's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/316.

⁴⁹ en-Nisâ 4/162.

⁵⁰ Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *el-Mufaşşal fi şan'ati'l-i'râb*, thk. Alî Ebû Milhim (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1993), 398; İbn Ya‘îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 4/562.

⁵¹ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 5/146.

⁵² Muhakkik Hârisî de aynı düşünceyi paylaşmıştır. bk. Muhammed Abdülmünim b. Muhammed Cevcerî, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, thk. Nevvâf b. Cezâ el-Hârisî (Medîne: 'İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 2003), 2/509.

⁵³ Ahmed b. el-Hüseyn İbnül-Habbâz, *Tevcihu'l-lume'*, thk. Fâyiz Zekî Muhammed Diyâb (Mısır: Dâru's-Selâm, 2007), 65, 69.

⁵⁴ Söz konusu kelime her yerde mebnî kabul edilmemiştir. Gerekli şartlar için bk. Ebü'l-Hasen Alî b. Mü'min İbn Usfûr el-İşbîlî, *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 2/561 vd.

kelimesinin herhangi bir güne özel olmadığını vurgulayarak مِّنْ harfine benzediğini iddia etmiştir. Ona göre dün ifadesi her bir gün için geçerlidir. Aynı şekilde مِّنْ مِّنَ الْعَامِرَةِ ve مِّنَ الْبَيْتِ cümlelerinde görüldüğü üzere مِّنْ harf-i cerinin kullanımı belirli bir mekâna özgü değildir. Müberred bu benzerliği kıyasa konu yaparak مِّنْ harf-i cerindeki mebnîlik hükmünün kıyas sonucu أمس kelimesine taşındığına hükmetmiştir.⁵⁵

Sâmerrâî'nin de ifade ettiği gibi kanaatimize göre Müberred'in makîsun aleyh ile makîs arasında ortak bir illet kabul ettiği benzerlik yönü kıyasa elverişli değildir. Çünkü Müberred'in illet olarak kabul ettiği durumun benzer kullanımlarda da geçerli olması gerekmektedir. Şöyle ki: أمس kelimesi مِّنْ harfine belirli bir kullanıma özgü olmadığı gerekçesiyle kıyas edildiği takdirde benzer isimlerin de bu gerekçeyle mebnî olması icap edecektir. Örneğin عد kelimesi de tıpkı أمس gibi belirli bir gün için kullanılmamaktadır. Yarın anlamında her bir gün sonrası için kullanılan bu kelimenin de Müberred'e göre mebnî olması gerekecektir. Halbuki عد kelimesi mu‘reb isimlerdendir. Dolayısıyla aralarında ortak illet kabul edilebilecek bir durum gerçekte bulunmamaktadır. Bu sebeple Müberred'in yapmış olduğu kıyasın kıyâs me‘a'l-fârik olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁶

2.5. Sıfatın Nudbe Alametleri Taşması

Bir şahsa ağıt yakmak veya bir şeyden acı duyduğunu belirtmek için kullanılan ve münâdâ gibi seslenme şeklinde Arapçada yer alan nudbe değişik şekillerde kullanılmıştır.⁵⁷ Nudbenin kullanımı ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Birçok nahiv âliminin aksine Yûnus b. Habîb⁵⁸, Ferrâ (ö. 207/822)⁵⁹ ve İbn Keysân (ö. 320/932 [?]) gibi dilbilimciler sıfatın nudbe alametlerini taşımasına cevâz vermişlerdir. Onlara göre وَ زَيْدٌ الطَّيِّبُ ifadesinde görüldüğü üzere sıfat nudbe alametlerini taşıyabilmelidir. Enbârî'ye göre zikri geçen âlimler sıfatı muzâfun ileyhe kıyas ederek böyle bir hükme ulaşmışlardır. Onlar, وَ عَبْدٌ زَيْدٌ ifadesindeki gibi izâfet durumunda nudbe alametlerinin muzâfun ileyhte görüldüğünü, aynı durumun sıfat içinde geçerli olması gerektiğini iddia etmişlerdir. Zira onlara göre sıfat da izâfet gibi bir terkip oluşturmuştur.⁶⁰ Söz konusu nahivciler sıfat ile muzâfun ileyhe arasında kıyas yapılmasına gerekçe olarak bir terkîb durumu oluşturmalarını göstermişlerdir. Fakat Enbârî, sıfatın muzâfun ileyhe kıyas edilmesine yönelik açıklamaları eleştirmektedir. Ona göre sıfat ile muzâfun ileyhe arasında kıyas yapılmasını gerektirecek ortak bir illet yoktur. Çünkü o, izâfet terkîbinin bir tek kelime gibi değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Enbârî'ye göre her ne kadar izâfet bir terkîb ise de birbirinden bağımsız

⁵⁵ Müberred, *el-Mukteḍab*, 3/173.

⁵⁶ Sâmerrâî, *el-Ḥüceü'n-naḥviyye*, 30 vd.

⁵⁷ Nudbe hakkında bk. İbn Ya‘îş, *Şerhu'l-Mufaṣṣal*, 1/360 vd.; Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh et-Tâî el-Endelüsi İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyye'ti-ş-şâfiyye*, thk. Abdalmunim Ahmed Herîdî (Mekke: Câmî'atü Ümmi'l-Kurâ, 1982), 3/1349 vd.; Fârizî, *Şerhu'l-İmâmî'l-Fârizî 'alâ Elfiyye İbn Mâlik*, 3/311 vd.

⁵⁸ Müberred, *el-Mukteḍab*, 4/275.

⁵⁹ Bahâuddin Abdullâh İbn Akîl, *el-Musâ'id 'alâ Teshîli'l-fevâid*, thk. Muhammed Kâmil Berekât (Mekke: Câmî'atü Ümmi'l-Kurâ, 1982), 2/537.

⁶⁰ Enbârî, *el-İnşâf*, 1/300.

olarak düşünülürken işlevselliğini kaybetmektedir. Muzâfun ileyh, muzâfın tamamlayıcısı yani müktezâsıdır. Muzâfun ileyh olmadan muzâf kurulan cümlede anlamsız kalacaktır. Halbuki Enbârî'ye göre bu durum sıfat tamlamasında söz konusu değildir. Zira sıfatın olmaması mevsûfun herhangi bir anlam kaybına yol açmaz. Bu nedenle Enbârî, muzâfun ileyh ile sıfat arasında bu şekil bir kıyasın yapılmasını doğru bulmamış ve kıyasın fâsit olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla illetin sadece terkip olarak belirlenmesi Enbârî'ye göre kıyasın gerçekleşmesi için yeterli değildir.⁶¹

Yukarıda Enbârî'nin konuya dair itirazlarından yapılan kıyasın *kıyâs me'a'l-fârik* olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Enbârî, bu konudaki kıyas işlemi farklı iki şey arasında yapılmış gibi telakki etmiştir. Dolayısıyla Enbârî'nin "İlletin Geçersiz Olması" başlığı altında verdiği ve burada söz konusu olan itirazları dikkate alındığında kıyas işleminin sahih olmasını sağlayan ortak bir illet veya benzerliğin bulunması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Aralarında illet birliği bulunmayan bir kıyasın da *kıyâs me'a'l-fârik* olduğu açıktır.

Sonuç

Kıyas İbn Madâ dışında Arapçanın kurallarını tespit etmede nahiv âlimlerinin çok önem verdiği yöntemlerden biri kabul edilmiştir. Fakat gerek dil ekollerinin kendi içinde gerekse ekoller arasındaki nahvî tartışmalar dikkate alındığında kıyasa yönelik eleştirilerin olduğu müşahede edilmektedir. Bunun nedeni kıyasın aklî bir yöntem olmasında aranmalıdır. Zira hükümlerdeki illetler genellikle zihni bir faaliyetin sonucunda tespit edilmektedir. Bu nedenle aynı dil sel malzemeler arasında farklı illet tespiti neticesinde farklı hükümler ortaya çıkmıştır. Bu ise nahiv ulemâsı arasında kıyas kaynaklı tartışmalara sebep olmuştur.

Enbârî kıyasa yöneltilen itirazları özellikle *el-İğrâb fî cedeli'l-i'râb* adlı eserinde ele alıp örneklerle izah etmiştir. Kullanmış olduğu kavramlara bakıldığında onun fıkıh usûlünden istifade ettiği görülmektedir. Her ne kadar Enbârî "Kıyasa Yöneltilen İtirazlar" başlığı altında konuyla alakalı hemen hemen bütün fikhî kavramlardan istifade etse de *kıyâs me'a'l-fârik* ifadesini kullanmamıştır. Fakat *el-men'û li'l-ille* başlığı altında verdiği örnekler bu kavramı anlamsal olarak karşılayabilecek niteliktedir. Bu nedenle Enbârî ayrı olarak *kıyâs me'a'l-fârik* ifadesini zikretmeye gerek duymamış olabilir. Bununla beraber Sabbân'ın ve günümüz modern nahiv araştırmacıların bazılarının bizatihi *kıyâs me'a'l-fârik* ifadesini kullandıkları tespit edilmiştir. Ayrıca gerek fıkıh gerekse nahivde kaleme alınan eserlere bakıldığında terimler yerine daha açık ifadelerle aynı kavramların anlamlarının okuyucuya aktarıldığı müşahade edilmektedir. Terimler üzerinden bir meselenin açıklanması ise daha çok usûl eserlerinde görülmektedir. Bu husus *kıyâs me'a'l-fârik* için de geçerli olabilir.

⁶¹ Enbârî, *el-İnşâf*, 1/300 vd.; Bu konuda Sibeveyhi de sıfatın nudbe alameti taşımayacağını belirtmiştir. bk. Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 2/226.

Kaynakça

- Başoğlu, Tuncay. “Sebr ve Taksim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/255-256. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Berekât, İbrâhîm İbrâhîm. *en-Nahvu’l-‘Arabî*. 5 Cilt. Mısır: Dâru’n-Neşr li’l-Câmi‘ât, 2007.
- Buaymî, İbrâhîm b. Süleymân. “el-Manşûb ‘ala’t-takrîb”. *Mecelletü’l-Câmi‘ati’l-İslâmiyye* 107 (1998), 495-528.
- Cevcerî, Muhammed Abdülmünim b. Muhammed. *Şerhu Şuzûri’z-zehab*. thk. Nevvâf b. Cezâ el-Hârisî. 2 Cilt. Medîne: ‘Îmâdetü’l-Bahsi’l-‘İlmî, 2003.
- Cürçânî, Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta‘rîfât*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2000.
- Çıkar, Mehmet Şirin. *Kıyas Bir Nahiv Usûl İlmi Kaynağı*. Van: Ahenk Yayınları, 2007.
- Dayf, Şevkî. *el-Medârisu’n-nahviyye*. Kâhire: Dâru’l-Me‘ârif, 1968.
- Durusoy, Ali. “Kıyas”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/525-529. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Endelüsî. *et-Tezyîl ve’t-tekmîl fi Şerhi kitâbi’t-Teshîl*. thk. Hasen Hindâvî. 14 Cilt. Dimaşk: Dâru’l-Kalem, 1997.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Endelüsî. *İrtişâfu’d-đarab min lisâni’l-‘Arab*. thk. Recep Osmân Muhammed. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1998.
- Ekici, İbrahim. “İllet ve İlke Kavramları Arasındaki Fark Bağlamında Nahivde İhtilafların Feshedilmesinde Başvurulan İlkeler: Ebu’l-Berekât el-Enbârî Örneği”. *Harran İlahiyat Dergisi* 48 (2022), 111-130. <https://doi.org/10.30623/hij.1102331>
- Elmalı, Hüseyin. “Hassân b. Sâbit”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/399-402. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Enbârî, Kemâlüddîn b. Muhammed. *el-İgrâb fi cedeli’l-i‘râb*. thk. Saîd el-Afgânî. Suriye: Matba‘atü’l-Câmi‘ati’s-Sûriyye, 1957.
- Enbârî, Kemâlüddîn b. Muhammed. *el-İnşâf fi mesâili’l-hilâf beyne’n-nahviyyîne’l-Başriyyîn ve’l-Kûfiyyîn*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, 2012.
- Enbârî, Kemâlüddîn b. Muhammed. *Lüme‘u’l-edille*. thk. Saîd el-Afgânî. Suriye: Matba‘atü’l-Câmi‘ati’s-Sûriyye, 1957.
- Fâkihî, Abdullâh b. Ahmed. *Şerhu Kitâbi’l-hudûd fi’n-nahv*. thk. Ramazân Ahmed ed-Demîrî. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1993.
- Fârizî, Şemsuddîn Muhammed. *Şerhu’l-İmâmi’l-Fârizî ‘alâ Elfiyye İbn Mâlik*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2018.
- Hassân b. Sâbit. *Divânu Hassân b. Sâbit*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1994.
- İbn Akîl, Bahâuddin Abdullâh. *el-Musâ‘id ‘alâ Teshîli’l-fevâid*. thk. Muhammed Kâmil Berekât. 4 Cilt. Mekke: Câmi‘atü Ümmi’l-Kurâ, 1982.
- İbn Cinnî, Ebû’l-Feth Osmân. *el-Muhteseb fi tebyîni vucûhi şevâzî’l-kırâ’ât ve’l-îzâh*. thk. Alî en-Necdî Nâsîf, 2 Cilt. Kahire: el-Meclisü’l-A‘lâ li’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, 1999.

- İbn Hişâm, Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf. *Evđahu'l-mesâlik*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-‘Asriyye, 2011.
- İbn Madâ, Ahmed b. Abdirrahmân. *er-Red ‘ala'n-nuĥât*. thk. Muhammed İbrâhîm el-Bennâ. Kahire: Dâru'l-İtisâm, 1979.
- İbn Mâlik, Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh et-Tâî el-Endelüsî. *Şerĥu'l-Kâfiyeti's-şâfiye*. thk. Abdulmunim Ahmed Herîdî. 5 Cilt. Mekke: Câmî‘atü Ümmi'l-Kurâ, 1982.
- İbn Mâlik, Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh et-Tâî el-Endelüsî. *Şerĥu't-Teshîl*. thk. Abdurrahmân es-Seyyid, Muhammed Bedevî. 4 Cilt. Kahire: Dâru Hecer, 1990.
- İbn Usfûr el-İşbîlî, Ebü'l-Hasen Alî b. Mü'min. *el-Muĥarrib ve me‘ahû Müşlü'l-muĥarrib*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Alî Muhammed Muavvad. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 1998.
- İbn Usfûr el-İşbîlî, Ebü'l-Hasen Alî b. Mü'min. *Şerĥu Cümeli'z-Zeccâcî*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 1998.
- İbn Ya‘îş, Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Muhammed el-Esedî. *Şerĥu'l-Mufaşşal*. thk. İmîl Bedî Yâkub. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 2001.
- İbnül-Habbâz, Ahmed b. el-Hüseyn. *Tevcihu'l-lume‘*. thk. Fâyiz Zekî Muhammed Diyâb. Mısır: Dâru's-Selâm, 2007.
- İbnü'l-İrâkî, Ahmed b. Abdirrahmân. *el-Gâysü'l-hâmi‘ Şerĥu Cem‘il-cevâmi‘*. thk. Muhammed Tâmir Hicâzî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 2004.
- İbnü'l-Verrâk, Ebü'l-Hasen Muhammed b. Abdillâh. *‘İlelü'n-naĥv*. thk. Mahmûd Câsim Muhammed ed-Dervîş. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.
- İbnü'n-Nâzım, Bedruddîn Muhammed b. Muhammed. *Şerĥu İbni'n-Nâzım ‘alâ Elfiyye İbn Mâlik*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 2000.
- İnanç, Yonis. “Nahiv İlmінде Kıyâsa Yöneltilen Bazı İtirazlar”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/34 (2016), 73-91. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.286028>
- Kur‘ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Müberred, Muhammed b. Yezîd. *el-Muĥteđab*. thk. Muhammed Abdulhâlik Uzayme. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2013.
- Nâzirü'l-Ceyş, Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed. *Temĥidu'l-ĥavâ‘id bi şerĥi Teshîli'l-fevâid*. thk. Alî Muhammed Fâhir. 11 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 2007.
- Nemle, Abdulkerîm b. Alî b. Muhammed. *el-Mühezzeb fi ‘ilmi uşûli'l-fıĥhi'l-muĥâren*. 5 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.
- Sabbân, Ebü'l-İrfân Muhammed b. Alî. *Ĥâşiyetu's-Şabbân ‘alâ şerĥi'l-Üşmûnî ‘alâ Elfiyye İbn Mâlik*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 1997.
- Sâlih, Muhammed Sâlim. *Uşûlü'n-naĥv dirâse fi fikri'l-Enbârî*. Kahire: Dâru's-Selâm, 2009.
- Sâmerrâî, Muhammed Fâzil Sâlih. *el-Ĥücecü'n-naĥviyye ĥattâ nihâyeti'l-ĥarnî's-şâlisi'l-hicrî*. ‘Ammân: Dâru ‘Ammâr, 2009.
- Sîbeveyhi, Amr b. Osmân b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988.

-
- Sîrâfî, Ebû Sâîd el-Hasen b. Abdillâh. *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*. thk. Ahmed Hasen Mehralî, Alî Seyyid Alî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.
- Süleymân, İbrâhim Muhammed. *eş-Şîfâtü'l-lügaviyye fi ehâdîsi Şahîhi Müslim şîgâten ve vazîfeten ve rutbeten*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2020.
- Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İktirâh fi uşûli'n-naḥv ve cedelihi*. thk. Mahmûd b. Yûsuf Feccâl. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2013.
- Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Hem'ü'l-hevâmi' fi şerhi Cem'î'l-cevâmi*. thk. Ahmed Şemsuddîn. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Şabân, Zekiyyüddîn. *Uşûlü'l-fîkhi'l-İslâmî*. İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanîfiyye, ts.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ. *el-Mekâsîdu's-şâfiyye fi şerhi ḥulâşati'l-kâfiyye*. thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymîn vd. 10 Cilt. Mekke: Ma'hedü'l-Bühûsi'l-İlmiyye, 2007.
- Üşmûnî, Nûruddîn Alî b. Muhammed. *Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk. *el-İzâh fi 'ileli'n-naḥv*. thk. Mâzin el-Mübârek. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1986.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *el-Mufaşşal fi şan'ati'l-i'râb*. thk. Alî Ebû Milhim. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1993.